

III. FEJEZET

A NÉPI HIEDELEMVILÁG JELENSÉGEIRŐL

Az eddigiek során több olyan meghatározási kísérletet idézhettünk, amely megpróbálta a népi hiedelmek jelenségeit többé-kevésbé összefoglaló jelleggel körülírni. Ezek többségének tanúsága szerint a hiedelmekkel kapcsolatban a meghatározó összehasonlítási alap a természettudományos és a vallásos világkép. A kérdéssel foglalkozók úgy látják, hogy a hagyományos népi hiedelmek világképe nem egyeztethető össze a természettudományos világképpel, s ugyanakkor legtöbb vonatkozásában a tételes vallások világképével sem. Vagyis a hiedelmek külön rendszert teteleznek fel, amelynek megléte, működése sajátos világlátás és -értelmezés eredménye. Azt is érintettük, hogy a hagyományos népi hiedelmek rendszere a történelem során alakult ki, sajátos módon egyfajta orális szubkultúrát képezve, amely a társadalmilag kialakult — vallásos vagy természettudományos meghatározottságú — magaskultúrák mögött, velük párhuzamosan vagy azok árnyékában tenyészik. Mindezek a közelítésmódok egy-egy aspektusában ragadták meg a népi hiedelmek jelenségeit, nem adnak viszont választ arra a lehetséges kérdésre, hogy ha fennáll a religiózus és természettudományos világmentelmezés lehetősége, a hagyományos népi műveltséget hordozó emberi közösségek miért tartották és tartják helyenként napjainkban is magukat a saját hiedelemrendszerük által meghatározott világmentelmezéshez? Tehát mi is feltehetjük azt a kérdést, amely már leíratott a magyar néprajzi irodalomban: Miért hiszünk a hiedelmekben?

Ennek a kérdéskörnek a közelebbi szemügyre vételét alapvető fontosságúnak találjuk a népi hiedelemvilág közvetlen vizsgálata szempontjából, mivel úgy véljük, hogy ezáltal közelíthető meg leginkább a népi hiedelmek értel-

mezése. A kérdést Voigt Vilmos fogalmazta meg alapvető tanulmányában, amelyet magunk is kiindulópontnak tekintünk a jelen fejezetben kifejtendő szempontokhoz (Miért hiszünk a hiedelmekben? A hiedelem szintagmatikus és paradigmikus tengelye. Ethnographia, 1976).

Ha az ember nem csupán egy-egy elszigetelt hiedelmet ismer, hanem jártasabb egy hagyományörzőnek tartott — mondjuk: falusi — közösség „babonavillágában”, azt tapasztalhatja, hogy a közösség hagyományos műveltségében az élet valamely területéhez fűződő hiedelmek nem egyedül állanak, hanem nagyobb összefüggő egészet, rendszert feltételeznek — és képeznek is. További tájékozódással az is kiderül, hogy a hiedelmek nemcsak az élet egyes területeihez kötődnek, hanem a létezés, az ünnep- és hétköznapok teljes ciklusát behálózzák, tehát alig feltételezhető, hogy egymástól függetlenül tényésznének egymás mellett. A kutatás erről megállapította, hogy a hiedelmeknek egyfajta sorozatossága (láncolata) tapasztalható, mégpedig oly módon, hogy a világ jelenségeihez nem elszigetelt hiedelmek kötődnek, hanem egymással összefüggő hiedelmek sorozatai. Ezeket az elképzeléseket a közvetlen elemzés igazolhatja a legjobban.

Jóval előbb már alkalmunk volt utalni a mindennapok egyik ilyen jelenséghez, az időjósáshoz kapcsolódó hiedelemsorozatokra. A népi időjósáson kívül számos más területe is van az etnoprognosztikának, amely például nem természeti jelenségekhez, hanem az emberi élet valamely szakaszához kötődik. Ezek közül kiemelhető (és az eddigi gyűjtések alapján kitűnően dokumentálható) az a gazdag hiedelemvilág, amely például a születendő csecsemő nemének és leendő sorsának megjósolásához kapcsolódik, vagy a másik: a bekövetkező halálhoz kötődő jóslatok sora. A „miért hiszünk a hiedelmekben?” kérdés kapcsán vessünk egy pillantást az utóbbiakra; látni fogjuk, hogy az értelmezés lehetőségéhez talán közelebb fogunk kerülni.

Gondolatmenetünk a hiedelmek paradigmikus tengelyével kapcsolatos, ami e jelenség egyik szövegszervező erejének fogható fel. (A paradigmikus szó a nyelvtanból

kölcsönzött: az olyan példának megfelelőt jelenti, amely mintául szolgálhat a hiedelmek sorozatához, tehát mintegy „ragozási” sort, vagyis változatsort feltételez a hiedelemvilág egy-egy figurája, motívuma, toposza körül.) Vegyünk tehát szemügyre egy változatsort a jugoszláviai magyarság haláljósági hagyományaiból.

1. „Ujjabb korba hát azt a mestengerendát, mer hát utba vót a meszelésnek, fő köllött tenni a pallásra: ki köllött lukasztani az ëső falat, kihúzni az utcára, és akkó újbu főhúzni a pallásra valahogy. No most, hogyha az uccáru húzták ki, ott mindig azt mondták, hogy akkó az ember hal meg előszó, hogyha meg hátrafelé húzták ki, valamiképpen, akkó meg az asszony hal meg abba a házba előszó. Érdekes, ez majdnem mindhogyha bevát vóna. Egy helen, kérem bevát! Igaz lett, mégpedig a Kossuth utcán a H.P.-ná, ahun én csinátam ezt a dolgot.” (Doroszló, Kovács Endre gyűjtése)

2. „Ha tizenhárman ülnek egy asztalnál, akkó a társaságból egy hamarosan meghal.” (Zenta, Körmöci—Szabó gyűjtése)

3. „Élelmiszerral álmodni asszony vagy lány halálát jelenti.” (Doroszló, Kiss Irén gyűjtése)

4. „Ha aranyfoggal vagy menyaszonnyal álmodik az ember, az is halált jelent.” (Topolya, Vajda Zsuzsa gyűjtése)

5. „Ha az utcáról az ablakon keresztül beordít a kutya, három-négy nap múlva halott lesz.” (Topolya, Vajda Zsuzsa gyűjtése)

6. „Ha egy ember felakasztja magát, akkó jön utána a második, harmadik. Abban az évben akkó három öngyilkos lesz.” (Gombos, saját gyűjtés)

7. „A pénteken született gyermeket elviszi a forgószél, mert boszorkányok vannak benne.” (Doroszló, Kovács Edre)

8. „Ha valaki ikarácsony éjfelén háromszor megkerüli a lakóházat, és aztán az ablakon át bebúvik valamelyik sötét szobába, meglátja azt a családtagot, aki a jövő évben meghal.” (Vajdaság, Bellosits Bálint gyűjtése)

9. „Terhes asszony nem keresztelhet, mert akkó meghal leendő csecsemője.” (Gombos, saját gyűjtés)

10. „Söpörgetéskor nem jó a szemetet a küszöbön átsöpörni, mert »kisöpörjük« legkedvesebb hozzátartozónkat.” (Zenta környéke).

Az idézett haláljósások csupán kis részét képezik annak a gazdag anyagnak, amelyet a jugoszláviai magyarság ilyen jellegű prognosztikájából összeállítottunk. A példák igen változatosak, a hagyományos népi hiedelemvilág számos sajátossága megtalálható bennük. Ezekből a példákból kiindulva láthatjuk tehát, hogy például a haláljósó jelek is rendszert képeznek; nem esetlegesek, hanem a népi hiedelemvilág egészében alkotnak külön sorozatot. Ugyanilyen sorozatot lehetne összeállítani például a szülői átokkal kapcsolatos hiedelmekből, a küszöbvel vagy más határtopozszal (a hiedelemmondák jellegzetes helye, fordulata) kapcsolatos hiedelmekből, a forgószél veszélyes voltával kapcsolatos hiedelmekből, a déli vagy éjféλι időhatártopozsokkal kapcsolatban stb. Ez a sorozatosság a népi hiedelemvilágban igazoló, érvényesítő funkcióval bír; ha e jósálatok vagy tabuk közül valamelyik a hiedelemnek megfelelően megvalósul, akkor ez egyúttal a többi változatot vagy hasonló jósálatot is igazolja. Ez a lélektani elhítető erő azokkal a népi hiedelmekben meglevő jelenségekkel is összefügg, amelyek a mindennapi élet más-más területeihez kapcsolódó hiedelemsorozatokban egyaránt fölbukkannak. Ez a fönτεbb idézett haláljósó jelek sorozatában is megfigyelhető. Vessünk erre is egy pillantást.

Az utóbbi évtizedek legfontosabb kutatásai kimutatták, hogy a hagyományörző népi kultúrákban szembetűnő módon vannak jelen az oppozíciók, vagyis olyan ellentétpárok, amelyek e műveltségek jelenségeit, részvevőit, sőt az egész műveltség értékrendjét két pólus megvalósulásai köré rendezik, csoportosítják. Ennek a dichotómiának megfelelően a népi kultúra két, pozitív vagy negatív előjelű részre oszlik, s ez az előjelezettség az ember (és az állatvilág) esetében nemek szerint, a természeti világban a felső és alsó világ szerint, a napszakokat tekintve nappal és éjszaka szerint stb. oszlik meg. Ez a dichotómia a mostani gyűjtések fényében is megdöböntően következetesnek látszik, bár —

természetesen — kivételek is vannak. Ha ez így van, akkor vajon mindez megvalósult-e azokban a példákban is, amelyek az előbbiekben idéztünk? Válaszunk az alábbi vázlatos elemzésből talán kitűnik.

Mivel példáinkban a haláljóslásról van szó, ez a kérdéskör minden bizonnyal az egyik legősibb oppozícióhoz, az élet—halál ellentétpárhoz kapcsolódik. Ebben a dichotómiában az élet jelenti a pozitív, a halál pedig a negatív oldalt. Meg kell tehát figyelni, hogy példáinkban a halálhoz, mint negatív előjelű részhez mit asszociál a hagyomány. Két helyen (4, 9) a nőnemű lény (terhes asszony, menyasszony) fölbukkamása kapcsolódik a halálhoz. Bár ez a két adat általánosításra korántsem elegendő, mégis igazoltan mondhatjuk el, hogy ez a két idézett példa pontosan igazodik a tradicionális oppozíciórendszer pólusaihoz: az egyik oldalon a negatív—halál—nő helyezkedik el, a másik oldalon pedig (egyelőre idézetek megerősítő ereje nélkül) a pozitív—élet—férfi. Tíz idézett hiedelmünk természetesen nem alkalmas arra, hogy egy egész oppozíciórendszert példákkal illusztráljon. Egyik szövegünk azonban (1) párját ritkítóan jól szemlélteti a dichotómia érvényességét a hagyományos népi műveltségben. Ebben a szövegben ott van a férfi—nő oppozíció (a szöveg szerint: ember—asszony), amely alternatív módon kapcsolódik a szöveg egy másik oppozíciójához: az utca felé—hátrafelé ellentétpárhoz. Az összefüggés tehát ebben a hiedelemben nem az élet és halál, valamint a férfi és nő relációjában alternatív, hanem az „ember—asszony” és „utca felé—hátrafelé” relációban. S vajon ez a reláció identikus-e a népi tradíció dichotómiájának sugallatával? A folklorisztikában kevésbé járatos olvasó számára talán képtelennek látszik az összefüggés, a kutató azonban csak áhítozhat ilyen és hasonló szövegek után. A benne olvasható ellentétpárok ugyanis „lefordíthatók” az oppozícióelmélet fogalmibb kategóriáira, s akkor világossá válik az összefüggés: a férfi—nő ellentétpár itt az elől—hátral ellentétpárral alternatív, ami a hagyományos népi hiedelemvilág rendszerében szinte ma is tökéletesen megfigyelhető. Néhány példával illusztrálva ezt: a temetési me-

netben, legalábbis a hagyományos leírásokat véve figyelembe, a férfiak mindig elől mennek, az asszonyok hátul; az archaikus szlavóniai étkezési rend előírta, hogy az asztal mellett (tehát elől) ültek a férfiak, s mögöttük (tehát hátul) álltak az asszonyok, s mindenki a maga férje feje fölött nyúlhatott csak bele a közös ételbe, s úgy evett. A példákat folytatni lehetne, de akkor már több opozíciót kellene bekapcsolni, ami ugyancsak a férfi—nő relációnak megfelelően oszlik meg, mint például a jobb—bal, fent—lent, kint—bent stb. A doroszlói öreg ikóművesmester bizonyána nem is sejtette, hogy az általa elmondott halláljósító hiedelem amilyen mértékben szervesen beletartozik egy hagyományörző közösség minden napjainak életébe, eseményeibe, tevékenységébe, ugyanolyan mértékben az adott közösség még élő hiedelemrendszerének is része. Vagyis: ha a gerendát az utca felé húzták ki, akkor a férfi halálát jóslták meg először a házban (férfi—elől), ha pedig hátrafelé, akkor a gazzszonyét (nő—hátul).

Ezzel a rövidke problémafelvetéssel természetesen korántsem merítettük ki mindazt, ami a tíz hiedelemből kihámozható. Mielőtt ezt az értelmezést folytatnánk, az eddig elmondottak fényében vessünk újra egy pillantást a hiedelmek paradigmaticus tengelyére, vagyis arra a hiedelem-szervező erőre, amely a „miért hiszünk a hiedelmekben” kapcsán fejezetünk elején felmerült. Úgy találjuk ugyanis, hogy az eddigi elmondottak még inkább igazolják ezt az elképzelést.

Azt említettük az előbbieken, hogy a közösség tagjai előtt a lélektani igazolás erejével bír az adott hiedelmek egész sorozata számára, ha legalább egy hiedelem „beválik”. Bármelyik is az a hiedelem, amelyről később azt mesélik az adatközlők, hogy éppen úgy volt, ahogy megálmodták, vagy ahogy a szüle mondta, egyáltalán nem elszigetelt hiedelemről van szó, hanem olyanról, ami egy hiedelemrendszer része. Ezt a hiedelemszövegbe beépített hiedelemmotívumok által látjuk igazolni, a hiedelemmotívumok ugyanis a létezéssel, világgal kapcsolatos számos különböző hiedelem-sorozatban felbukkanhatnak. Itt keresendő tehát az a tudat-

alatti általánosító elv, amely egy megvalósult eset érvényességét kiterjeszti a hasonló vagy azonos hiedelmek egész sorozatára. A doroszlói kőművesmester azért hisz a gerendával összekapcsolt haláljósítás megvalósulásában, mert tudatalattijában, anélkül hogy arra külön gondolna, vagy azzal foglalkozna, ott működik a dichotomikus rendszer; a negatív—hátsul—bal—rossz—asszony pólus nemcsak a tudatalattiban működő hiedelemrendszer által raktározódik el, hanem a közösség mindennapi élete is ennek a dichotómiának jegyében alakul, illetőleg alakult. Ha valaki számára természetes, hogy a templomban az asszonyok bal oldalon ülnek, a férfiak meg a jobb oldalon, hogy a férfiak elől mennek, az asszonyok hátsul, hogy a boszorkányok általában nők s este tevékenykednek, akkor annak a haláljósletnek a valószínűsége is igazoltnak látszik, hogy a hátra kihúzott gerenda az asszony halálát jósolja meg, nem pedig fordítva. Ha pedig a jóslet be is válik, akkor ez igazolja az egész sorozatot, s azt a rendet is, amely a dichotómia elve alapján a mindennapi élet megnyilvánulásai közepette érvényesül. Ez tehát a „parasztélet rendje”, amelyről Luby Margit külön könyvet írt, Bálint Sándor pedig — azonos címmel — külön kis összefoglalást. Anélkül, hogy náluk a dichotómia szóba került volna.

A haláljósító jelek főntebb adott sorozatában a népi hiedelemvilágra oly jellemző mágikus számok is fölbukkannak. Három hiedelemben (5, 6, 8) a hármas szám az, amely a hiedelemrendszer szinte minden vonatkozásában fölbukkan. A másodikik szövegben pedig a tizenhármas szám olvasható. A hármas szám nagy előfordulási aránya a kutatás számára közismert, Bibó István könyve (A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak története. Budapest, 1917.) ezt adatok sokaságával bizonyítja. A jósítások túlnyomó többségében (a hetes és a kilences szám mellett) a hármas fordul elő, a mágikus eljárások java része háromszor ismételt meg egy-egy cselekvést, a mágikus erejű anyagokból három szemet, csipetet, darabot kell felhasználni stb. A tizenhármas szám közismert szerencsétlen szám, ez nemcsak a hagyományos népi hiedelemvilágban van így, hanem a mai

hiedelmekben is. Mivel ezek a motívumok is azt bizonyítják, hogy a felhozott hiedelmek beleillenek és bele is tartoznak a hiedelemrendszerbe, a rendszer egészének „tekintélye”, az egyszer bevált eset általánosító ereje a közösség tudatában érvényességet kölcsönöz a többi jósló hiedelemnek is.

A magyar népi hiedelemvilág sajátos térszemléletében is érvényesek az oppozíciók, miként arra bizonyos vonatkozásaiban az egyik szöveg kapcsán (1) már utaltunk. A térszemlélet dichotomikus fellépítése azonban még néhány szövegben észrevehető, akkor is, ha azt a szöveg maga csak jelentése által tartalmazza, de verbálisan nem fogalmazza meg. Ez különösen 10. szövegünkben szembeötlő. Ez a haláljósló hiedelem voltaképpen egy határtoposzt fogalmaz meg, amelynek valamilyen áthágása vonja maga után a szankciót, idézett hiedelmünk esetében a „legkedvesebb hozzátartozó” halálát. Ez a hiedelem egyébként egy közismert hiedelemmodell variánsa, amelyről a későbbiekben még szó lesz. Nézzük azonban, hogy itt hol beszélhetünk dichotómiáról, s annak mi köze van a haláljóslathoz. Bár mint mondtuk, szóban nincs benne, maga a kontextus mégis egyértelműen kínálja az oppozíciópárt: nem kétséges, hogy jelen esetben a bent—kint dichotómia az, ami ezt a hiedelmet mintegy verifikálja a hiedelemrendszer szempontjából. Miről is van itt szó?

A népi hiedelemvilág térszemlélete a kinn—benn oppozícióval két részre osztja a teret: az egyik az ember lakótere vagy biztonságos tartózkodásának színtere (benn), a másik az embertől független hiedelemlények lakó- vagy tartózkodási területe, vagyis az a térfél, ahol az ember nem érezheti magát biztonságban (kinn). Ez a kinn—benn oppozíció egyaránt vonatkoztatható a lakóházra, a portára, településre. Az eddigiék alapján tehát úgy vehetjük, hogy a pozitív—ember—benn sorhoz a negatív—hiedelemlények—kinn sor opponál. A két térfél mindaddig szembenáll egymással — viszonylagos stabil helyzetben —, míg valamelyik oldal nem destabilizálja azt az állapotot. Ennek a modellnek a variabilitására jellemző, hogy bármelyik oldal akciója megbolygathatja ezt az egyensúlyt. Az ismert hiedelemszó-

vegben (a 10. számú haláljósító hiedelemben) — nyilvánvalóan nem ismerve a tabut — a bent térfél valamelyik képviselője tesz olyasmit, amivel háborgatja a másik térfél lakóit. Ez pedig nem más, mint a szemét átsöprése a kint térfélre. A szankció pedig a modellnek megfelelően alakul: meghal vallaki a bent térfél lakói közül. Tegyük még említést arról a határtoposzról is, amit főntebb mondottunk. Ez a határtoposz a küszöb, amely, mivel határt jelent a két térfél között, igen nagy mértékben van megterhelve a hiedelemrendszerben. Beláthatatlan sorozatát lehetne idézni azoknak a hiedelmeknek, amelyekben a küszöb vagy a küszöb valamilyen formában való megsértése szerepel. Arra is vannak adatok, hogy a hiedelemlények már a küszöbön tartózkodnak, tehát ott vannak a negatív előjelű térfél határán. (Nyilvánvalóan külön elemzés tárgyát képezhetné az az adat, amelyet Bálint Sándor jegyzett föl: a középkori veszprémi Szent György-kápolna feltárása során a küszöbön az alábbi feliratot találták: *In limine non sedeto*. Vagyis: Ne üljetek a küszöbre. Ha azt is tudjuk, hogy a középkori viláosság milyen kifejezett mértékben volt áthatva olyan elemekkel, amelyek ma már mind a népi hiedelemvilág sorába tartoznak, akkor talán nem tűnhet légből kapottnak az a feltevés, hogy ennek a feliratnak köze lehet a küszöb határtoposz jellegéhez. Nem valószínű, hogy az írástudatlan és latinul úgysem tudó jámbor zarándok tömegnek szólt volna ez a felírás.) A másik motívum, amely ugyancsak tökéletesen értelmezhető a népi hiedelmek rendszerében, a szeméttel kapcsolatos. Egy sor tabu határozza meg, hogy mikor és hova nem szabad a szeméttel kisöpörni vagy kivinni. A modellnek megfelelően a megszegőkre szankció vár.

Ha tehát ezt a haláljósító hiedelmet a hiedelmek paradigmatiszma tengelye szempontjából vizsgáljuk, azt állapíthatjuk meg, hogy annak megfelel, tehát az a közösség, amely a modell alapján ezt a változatot nyelviileg megfogalmazta, minden bizonnyal hitt (hisz) is benne. Hisz azért, mert a benne előforduló hiedelemmotívumok szerves részei a rendszernek, nem egymagában állva, hanem sorozatban fordul-

nak elő, s alapjában véve behelyettesíthetők a modellbe, anélkül, hogy maga a rendszer ezzel működésképtelenné válna. Tárgyalt hiedelmünk nem nevezi meg a hiedelemlényt vagy hiedelemlényeket, amelyek a szankciót érvényesítik. De megnevezhette volna. Szövegünkben előfordulhattott volna boszorkány, szépasszony, dervenyás, talán még kísértet is. A másik térfélen az asszony helyett tudatlan nagylány, gyerek stb. A szankció a halál helyett lehetett volna megsántulás, lábsorvadás stb. A destabilizációt kiválthatta volna a söprés helyett a „rosszak” tálljába való lépés stb. Mindez a rendszeren belül a hiedelemmotívumok (mitológémák) nagy változékonyságára, egymással való behelyettesíthetőségére utal. Könyvünk szöveges példatárában ezt az olvasó maga is tapasztalni fogja.

E fejezet elején azt mondtuk, hogy a „miért hiszünk a hiedelmekben” kérdéskörét először a hiedelmek paradigmaticájára alapján fogjuk megvizsgálni, miként arra a kérdés legújabb irodalma lehetőséget kínál. Mivel az előbbieken során érintettük a paradigmatica kérdését, hátra van még az, hogy a szintagmatikára is utaljunk, bár néhány vonatkozást már óhatatlanul érintettünk is.

A szintagmatika a hiedelmek másik szerveződési módja, amely nem a hiedelmek összefüggő sorozataira (a hiedelemrendszerre) érvényes, hanem magának a hiedelemnek a szerkezetére, fölépítésére. Az előbbieken már említettük, hogy a hiedelmek nagy részének szerkezete egy jól kikövetkeztethető modellen alapszik. Az már az adatközlőn múlik, hogy a modell konkrét nyelvi megvalósulását mily mértékben képes jobban vagy kevésbé jól a gyűjtő elé tárni. A változatok tehát lehetnek kurta és akadozó hiedelemközlések, de lehetnek szépen megformált memorátok (hiedelemtörténetek) vagy fabulátok (igazi hiedelemmondák) is. Arra már történt utalás, hogy az azonosnak tűnő szerkezet (modell) nagyon sokféle megoldást lehetővé tesz, tehát nemcsak a hiedelemlények cserélődhetnek fel egymással, hanem az egész hiedelemszerkezet előjelezettsége is. Ennek megfelelően hol a boszorkány győz a történetben, hol a közönséges halandó, azonos szituációban hol a „rosszak”, hol a garaban-

ciás, hol a szépasszony jelenik meg, tehát a hiedelemtörté-
neten belül van egyfajta logika, ami sok szállal kötődik a
valósághoz. A „miért hiszünk a hiedelmekben” kapcsán ezek
a mozzanatok nem mellékesek, mert a hiedelem egyfajta
belső „rendjét” szavatolják, tehát az egymással érintkező
hiedelemmotívumoknak folytonossága van. A szintagmatika
mint hiedelemszervező erő tehát a paradigmatika elve alap-
ján adott (feltételezett) sorozatokból emel ki egymás mellé
kerülő elemeket, ezeket az adott egész (pl. hiedelemtörténet,
hiedelemközlés, hiedelemmonda) felépítésében egymás mel-
lé rendeli, vagyis kiegészíti a szerkezet alternatív helyeit. A hie-
delem a szintagmatika szintjén azonban nemcsak a hiede-
lemrendszer elemeiből építkezik, hanem a valóság elemei-
ből is, ettől függ aztán, hogy milyen értelmváltozások
alaján alakul a konkrét hiedelem (hiedelemtörténet, jóslat)
a közösség tagja (vagy tagjai) számára előnyös vagy
előnytelen végkimenetelűvé. Az etnoprognosztika voltaképen
az alternatívákat jelzi: ez jól megmutatkozik az előbbi-
ekben idézett halláljósító jelek esetében is. A jóslatok egy
vagy több lehetőséget sorolnak fel, tehát mintegy előlegezik
a hiedelemtörténetet, amelyben az alternatíva megszűnik:
a történet váza a tendenciának (értelmváltozásnak) megfe-
lelően épül fel, vagyis az „üres helyek” betöltődnek meg-
felelő hiedelemmotívumokkal, esetleg hiedelemlényekkel stb.

Az elmondottakból látszik, hogy a szintagmatika elve
minden valószínűség szerint jobban megállapítható kerek,
hosszabb elbeszélésszerű hiedelemtörténetek alapján, mint
rövid, egymondatos hiedelemközlések esetében. Nézzük meg,
hogy a fentiekben idézett halláljósító hiedelmek közül a leg-
hosszabb esetében (1) miképpen állapítható meg a szintag-
matikus tengely.

Mivel halláljósító szövegről van szó, tehát prognosztikáról,
alternatívákkal számolni kell. Ezek az alternatívák meg is
vannak a szövegben: vagy „ember”, vagy „asszony” hal
meg, ha az „utca felé” vagy „hátrafele” húzzák ki a mes-
tergerendát. Főntebb azt mondtuk, hogy a hiedelemtörté-
netek a hiedelemrendszer elemeiből építkeznek, s a paradig-
matika által feltételezett sorozatokból helyeznek egymás

mellé olyan elemeket, hiedelemmotívumokat, amelyek a történet (jóslat) értelemváltozatának megfelelnek. Mivel itt a szöveg kicsengése alternatív, tehát vagy férfi, vagy nő halálát jóslja a szöveg, a szintagmatika szövegszervező elvének megfelelően e két pólushoz rendelt hiedelemelemek is alternatívák. Az alternatíva azonban ebben a konkrét szövegben csak két irányban adott: a mestengerenda kihúzása irányának megfelelően. A népi hiedelemvilág oppozíciós rendszere azonban hosszú paradigmaticus sor; konkrét jóslatszövegünk alapján véve bármelyik másik oppozíciós párat is választhatta volna, amely a férfi—nő ellentétpárnak megfelel. Hogy azonban mégis azt választotta, amelyik szövegünkben előfordul (elől—hátnál), annak indoka azokban a valóságselemekben keresendő, amelyeknek kontextusában a jóslat fölbukkan: egy mestengerenda áthelyezési munkálat ezt a kötődő oppozíciópárat teszi lehetővé. Tehát úgy hisszük, igazolható, amit mondtunk: ennek a jóslatszövegnek megvan a maga belső logikája is, s ugyanakkor a hiedelemrendszer paradigmaticájának megfelelően annak elemeiből építkezik, alternatív előjellel sorol egymás mellé a rendszernek megfelelő oppozíciós párokat. Az oppozíciós rendszer elemeinek számtalan kombinációja tehető fel elméletileg, ezeknek többsége azonban minden valószínűség szerint a néphagyományban nem került lejegyzésre. Minden bizonnyal az lenne ezeknek az elképzeléseknek a legjobb igazolódása, ha egy elméletileg konstruált — ál-hiedelemtörténet valamely változata előbb-utóbb a gyűjtések során is lejegyzésre kerülne.

Egyébként a jóslatok szerkezetében megmutatkozó alternatív jelleg más példákkal is bizonyítható, ugyancsak az oppozíciórendszer elemeinek jelenléte által. Idézzünk itt egy zentai hiedelemközlést: „Ha valaki előtt balról jobbra szalad át a nyúl az úton, kára lesz, ha jobbról balra, szerencséseje.” Mivel csak hiedelemközlésről, nem pedig terjedelmesebb hiedelemtörténetről van szó, a valóságselemek csak redukált szinten bukkannak fel (valaki megy az úton). Ennek ellenére a valósághoz kötöttség jelen van, tehát a kö-

zösség számára nem levegőben lógó közlésről van szó. Az egymással alternatív két oppozíciópár is tökéletesen beleillik a hiedelemvilág rendszerébe: a bal—jobb oppozíciónak a szövegben a kár—szerencse pár felel meg. Az előbbiekben már utaltunk arra, hogy a hagyományos templomi ülésrend bal—jobb oppozíciójának a nemek szerinti megoszlás nő—férfi párja felel meg. Előbb idézett szövegünkben pedig a bal oldal eleve a szerencsétlenséget (kárt) jelentette. Ennek fényében érthető meg a kívülálló számára, hogy a hiedelemvilág rendszerét birtokló közösség és tagjai számára miért jelent negatívumot, ha valamilyen fontos munkába menet (aratás, szántás, vadászat, hallászat stb.) a férfiember asszonnyal találkozik először, ha üzletnyitáskor asszony az első vevő, ha lakodalomkor az újházasoknak nem férfi, hanem asszony vagy lány kíván először szerencsét stb.

Úgy véljük, hogy ennek a fejezetnek gondolatmenete által az olvasó számára világosabbá vált annak a mechanizmusnak a működése, amelyet a kutatás a hiedelmek szintagmatikus és paradigmaticus tengelyének nevez. Egyúttal arra is keressük a választ, hogy a hiedelemrendszer hordozói miért hisznek a hiedelmekben. Valószínű, hogy nagyobb számú hiedelemszöveg konkrét értelmezése által a válasz talán egyértelműbb lehetne.